

PORTRÉK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TAGJAIRÓL II.

Szerkesztette
HAMZA GÁBOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Társszerkesztő

Deák Péter

Írta

Földi András, Hamza Gábor, Herger Csabáné, Képes György, Kőhalmi László,
Lengvári István, Schweitzer Gábor, Szabadfalvi József, Szabados Tamás,
Vékás Lajos

ISBN 978 963 454 908 6

Kiadja az Akadémiai Kiadó

1117 Budapest, Budafoki út 187–189. A. ép. III. em.

www.akademiai.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2024

© Deák Péter, Földi András, Hamza Gábor, Herger Csabáné, Képes György,
Kőhalmi László, Lengvári István, Schweitzer Gábor, Szabadfalvi József,
Szabados Tamás, Vékás Lajos, 2024

© Akadémiai Kiadó, 2024

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Poland

Révész Imre (1826–1881), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja

Révész Imre egyháztörténész, egyháztörténész, református lelkész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1826. január 14-én született Újfehértón (Szabolcs vármegye). 1881. február 13-án hunyt el Debrecenben. Révész Imre Révész Kálmán (1860–1931) református püspök, egyháztörténész édesapja, és Révész Imre (1889–1967) református püspök, jeles történész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának nagyapja.

Révész Imrét tudományos érdemei elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia 1859. december 16-án tartott – korabeli kifejezést használva – összülésén választotta levelező tagjává. Akadémiai székfoglaló értekezését a következő évben „A történelem kérdéseiről” címmel 1860. november 19-én tartotta. Utalni kívánunk arra, hogy a Magyar Tudós Társaság levelező tagjai esetében korábban nem volt kötelező székfoglaló előadás tartása. Révész Imre akadémiai székfoglalójában a történetírás, a historiográfia elméletét tekintette át.

Révész Imre jelentős történelmi munkák szerzője volt. Dévay Bíró Mátyás, Erdősi János, Sinai Miklós, Huszár Gál, Méliusz Juhász Péter életéről és munkásságáról írt értéktárgy, ma is olvasott munkákat. Foglalkozott a debreceni főiskola és a magyarországi protestáns iskolák autonómiájának jogi vonatkozásában releváns kérdésével is.

Révész Imre édesapja, Révész Pál községi jegyző, édesanyja pedig Beke Sára. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait Debrecenben és Hajdúböszörményben végezte. 1841 novemberétől hat éven át a Debreceni Református Teológiai Akadémián folytatott tanulmányokat. Bölcsészeti, jogi és teológiai tárgyakat vett fel és tett vizsgákat ezekből a diszciplinákból. 1847 novemberétől 1851 augusztusáig lakott a kollégiumban. Említést ér-

demel, hogy akadémiai tanulóként megnyerte a pesti magyar királyi tudományegyetem által kitűzött és a Schwartner-alapítványból finanszírozott komoly elismerést jelentő pályázatot.

Révész Imre a debreceni kollégiumban a három „szent nyelvre” (klasszikus (ó)görög, latin és héber) oktatta a hallgatókat. Ellátta a kollégium nagy könyvtára örének széles körű ismereteket feltételező, valamint nagy felelősséggel járó feladatát is. Lelkészsé avatására 1847-ben került sor.

Kiemelendő, hogy az ifjúság kérelmét a tanári karhoz ő fogalmazta 1848. március 19-én. A kérelemben a diákok reformokat követeltek. A követelések között szerepelt az olvasótársaság segélyezése az iskola pénztárából és a tankönyvek kinyomtatása. Szeniorrá választása előtt Balmazújváros hívta meg 1851. augusztus 24-én lelkészévé. Mielőtt hivatalát elfoglalta volna, külföldi egyetemeken folytatott tanulmányokat.

Bécsben a protestáns teológiai fakultás hallgatója volt több hónapon át. Még két országban, Svájcban (Bázelben) és Németországban (Berlinben) folytatott teológiai tanulmányokat.

Révész Imre 1854. május 7-én foglalta el a szentesi lelkészi hivatalt. Szentéről hívta meg a debreceni egyház lelképásztorává. 1856. május 18-tól haláláig itt töltött be hivatalt. 1856-ban Debrecenben egyházkerületi aljegyzővé választották. 1864-ben meghívást nyert a debreceni kollégiumba az egyháztörténelem katedrájára. A tanári pályát azonban egy évvel később elhagyta. 1867-ben a tiszántúli református egyházkerület levéltárnokává választották. A levéltárnoki hivatalt egészen elhunytáig töltötte be. 1871-ben a bécsi egyetem protestáns teológiai fakultása tiszteletbeli (honoris causa) teológiai doktori címmel ismerte el tudományos munkásságát.

Révész Imre kiemelkedő szerepet töltött be a hazai protestáns egyház nemzetközi kapcsolatainak fejlesztésében. A jeles protestáns genfi teológus, a trieszti születésű Theodor Necker (1830–1881) 1873-ban látogatta meg Révész Imrét Debrecenben. Révész Imre kapcsolatban állt továbbá Edouard Sayous-val (1842–1898), a besançoni egyetem tanárával. A történetíró Edouard Sayous, aki magas szinten ismerte a magyar nyelvet, kiváló ismerője volt a magyar történelemnek. Franciaországban kiadott „Histoire Générale des Hongrois” című munkája francia nyelvterületen ma is ismert írás. Sayous-t Magyar Tudományos Akadémia 1875. május 26-án választotta tiszteleti tagjául. A francia történész megválasztása évében, 1875-ben találkozott Magyarországon Révész Imrével. Találkozásuk alkalmával Edouard Sayous a hazai protestáns egyház helyzetéről kért és kapott jogi és történeti vonatkozású tájékoztatást. Révész Imre jórészt Sayous segítségével tudta elősegíteni a magyarországi protestáns egyház nemzetközi kapcsola-

tainak – elsősorban az Egyesült Királyság (United Kingdom) vonatkozásában – kiszélesítését.

Révész Imre volt az elkötelezett „harcosa” annak az egyházjogi és alkotmányjogi küzdelemnek, amelyet a bécsi kormánnyal vívott a magyar protestáns egyház öt éven át, 1856 és 1861 között. Leo von Thun-Hohenstein (1811–1888) miniszter 1856. augusztus 21-én tette közzé az oktrojált protestáns egyházalkotmánnyal kapcsolatos tervjavaslatát. Révész Imre jogi és történelmi érvekre épített tanulmányokkal készült a protestáns egyház autonómiájának védelmére. Ebben a vonatkozásban két munkáját kell megemlítenünk. Az egyik „A protestáns egyházalkotmány alapelvei” című, 1856-ban publikált, a másik a következő évben, 1857-ben megjelentetett „Vélemény a magyar protestáns egyházalkotmány fő pontjai felett” című írás. Kiemelendő, hogy amikor 1858-ban Leo von Thun-Hohenstein terveze ellenében a bécsi békekötés történetének közrebocsátásával meg akarta kezdeni a támadást a Ballagi Mór által szerkesztett Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, a lap első számát lefoglalták, és mint „csendháborítót” törvényszék elé idézték.

Bécs nem volt tekintettel arra, hogy szabályszerűen összehívott zsinat (szinódus) tartása nélkül a magyar protestáns egyház alkotmánya nem változtatható meg. Leo von Thun-Hohenstein a radikális módosítást erő alkalmazásával, felülről akarta realizálni. Ennek a célnak az elérése érdekében 1859. szeptember 1-jén kibocsátotta a császári nyílt parancsot (pátenst) és a következő napon, szeptember 2-án az azt életbe léptető miniszteri rendeletet. A tiszántúli református egyházkerület 1859. október 8-án feliratot fogalmazott meg a rendelet ellen.

A felirat alapját Révész Imre erős kritikát tartalmazó írása képezte. Az ország és a nemzetközi közvélemény figyelmét egyaránt felkeltette az érelyes hangú, német nyelvre fordított tanulmány, mely emlékirat formájában diplomáciai úton eljutott Londonba. 1860 februárjában került az emlékirat az angol parlament elé. Az emlékiratot 1860-ban a tekintélyes Edinburgh Review című angol lapban nyomtatásban is közzétette.

Annak a küldöttségnek, amelyet a két evangélikus egyház küldött a királyhoz, Révész Imre is tagja volt, elnöke pedig id. Vay Miklós (1802–1894), a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja. A küldöttség (deputatio) tagjainak feladata a pátenst visszavonásának kérelmezése volt. 1860. január végén, bár több napot is töltöttek Bécsben, nem tudták elérni, hogy a király fogadja őket. A hazatérés előtt a küldöttség tagjai azt a döntést hozták, hogy készüljön részletes utasítás a gyülekezetek és a lelkészek számára. Az utasításban azt a kívánságot fogalmazták meg, hogy az egyházi hatóság,

gremium mellőzésével semmiféle miniszteri rendelet ne kerülhessen kihirdetésre. Ez az utasítás a „Tájékozás” címet viselte. A szöveg szerzője Révész Imre volt. A „Tájékozás”, melyet a küldöttség jóváhagyott, német nyelven számos európai és Európán kívüli országban vált ismertté.

A nagyváradi országos törvényszék a „Tájékozás” elkoboztatását rendelte el. A szerzőt, Révész Imrét előbb saját lakásán, majd a városházán hallgatták ki. Révész Imrét Nagyváradra idézték, ahol bűnügyi vizsgálat indult ellene. 1860. februárban vált ismertté Magyarországon, hogy külföldi német tudósok helytelenítik a magyar protestánsok magatartását. Ekkor írta meg Révész Imre „A magyar protestáns egyház szabadságának védelme” című, nagy visszhangot kiváltó munkáját, amelyet a tekintélyes berlini Protestantische Kirchen-Zeitung is közölt. Az uralkodó 1860. május 15-én kelt leiratában végül a magyar protestáns egyházat korábbi törvényes állásába helyezte vissza. A perbe fogott személyeket, köztük Révész Imrét is, felmentették. Az éveken át tartó egyházi harc ezzel ért véget.

Az Októberi Diploma (Oktoberdiplom) megjelenése után egybehívott országgyűlésen a nagy népszerűségnek örvendő Révész Imrét 1861-ben Debrecenben képviselővé választották. Révész Imre a kompromisszumok kérését elutasító ellenzéki oldalon helyezkedett el. 1861. május 31-én tartotta Deák Ferenc álláspontja elleni beszédét. Erősen bírálta a Pragmatica Sanctiót. Miután meggyőződött arról, hogy a képviselők többsége az Ausztriával való kiegyezést (Ausgleich) támogatja, képviselői mandátumáról igen rövid idő után, két hónap múlva lemondott. Ezt követően végleg visszavonult a politikai pályáról.

Révész Imre elsősorban a protestáns autonómia védelme érdekében indította meg a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező című havi tudományos folyóiratot 1870-ben. Említést érdemel, hogy Révész Imre halála előtt két évvel, 1879-ben egy protestáns egyháztörténelmi társulat feladatait, tevékenységének céljait is megfogalmazta.

A Magyar Tudományos Akadémián az emlékbeszédet Ballagi Mór (1815–1891), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja tartotta Révész Imre felett 1882-ben.

Révész Imre önállóan, magyar és idegen nyelven (németül) kiadott műveinek száma meghaladja a félszázat. A különböző tudományos kiadványokban és tekintélyes, széles körben olvasott lapokban megjelent értekezéseinek száma ugyancsak félszázra tehető. A magyar református egyház országos zsinatának előkészítésével kapcsolatban több tanulmányt írt. Révész Imre sokrétű tudományos érdeklődésről adott tanúbizonyságot. Behatóan foglalkozott művelődés-, vallás- és nyelvtörténeti, összehasonlító filológiai, filozófiai, jogtudományi és politikai tanulmányokkal.

Számos jelentős cikke és dolgozata jelent meg a Sárospataki Füzetekben, az Új Magyar Múzeumban, a Századokban, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, a Vasárnapi Újságban, A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Közleményeiben és az Akadémiai Értekezésekben.

Említést érdemel, hogy több ezer kötetes könyvtárát fia, Révész Kálmán örökölte. A tiszántúli egyházkerület Szabó János esperes emlékbeszédével emlékezett meg róla.

Révész Imre életpályája, munkássága szorosan kapcsolódik a hazai és a nemzetközi tudományos élethez. Révész Imre a XIX. század második felében a magyarországi protestáns egyházjogászok körében nagy tekintélynek örvendett. Az egyháztörténet, az alkotmányjog és a protestáns teológia jeles ismerőjének és kutatójának számított. Művelődéstörténeti és helység-név-történeti munkái is széles körben ismertek voltak.

Hamza Gábor

Révész Imre főbb munkái

Magyar helynevek I–III. *Új Magyar Múzeum* 1. (1850–1851), 510–513., 2. (1851–1852), 151–164., 310–315.; *Székefoglaló egyházi beszéd az egyházi tanításról, mint a prédikátor fő kötelességéről*. Szarvas, 1854; *A protestáns egyházalkotmány alapelvei, a XVI. század főbb reformátorok, vallástételek és egyházszervezetek bizonyítása szerint*. Szarvas, 1856; *A teológiai tudományok encyclopaediája és methodologiája*. (Hegenbach műve negyedik kiadása fordítása) Pest, 1857; *Vélemény a magyar protestáns egyházalkotmány főpontjai felett, különös tekintettel a jövőendő törvényhozásra*. Debrecen, 1857; *Az ordaliák vagy istenítéletek*. Pest, 1858; *Közoktatásügy Németalföldön*. Sárospatak, 1858; *Erdősi János magyar protestáns reformátor, különös tekintettel némely magyar tudósok balvéleményére*. Debrecen, 1859; *A történelmi bírálatról*. Akadémiai Értesítő. *A Filozófiai, Törvény- és Történettudományi Osztály Közleményei*, Pest, 1861–1862; *A magyar prot. egyház szabadságának védelme*. Sárospatak, 1862; *Dévay Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei*. Pest, 1863; *Kálvin élete és a kálvinizmus*. Pest, 1864, harmadik kiadás: Debrecen, 1909; *Egyházi beszédek Robertson nyomán*. Pest, 1864 és 1867, Debrecen, 1869; *Dévay und die ungarische reformierte Kirche*. Herzog, Realencyclopaedie, Gotha, 1865, 2. kiad. 1878; *Egyetemes egyháztörténelem, alappitástól a reformációig. 1.* Pest, 1865; *A magyarországi ref. egyház énekes könyvéről*. Debrecen, 1866; *Egyházi gyászbeszéd Csányi Dániel felett*. Debrecen, 1867; *A levéltárak megővéséről és rendezéséről, főtekintettel a magyar protestáns egyházi levéltárakra*. Debrecen, 1868; *A tiszántúli ref. egyházkerület véleménye az 1848. évi vallásügyi törvény részletezéséről és az iskolaügyről*. Debrecen, 1869 (névtelenül); *Adalékok a magyar prot. iskolák autonómiájának történetéhez*. Sárospatak, 1869, 2. kiad. Sárospatak, 1870); *A magyar prot. hitfelekezetek egyházi és iskolaszükségeinek országos költséggel való fedezetéséről*. Debrecen, 1871; *Mélius Péter emlékezete*. Debrecen, 1873; *A magyarországi ref. egyház számára egyházi főhatóságul felállítatni szándokolt konventről*. Debrecen,

1873; *A debreceni nyomdászat első korszakáról*. Debrecen, 1874; *A magyarországi protestáns egyletről*. Debrecen, 1875; *Adalékok a magyar ref. egyház zsinattartási ügyének múltjához*. Debrecen, 1877; *Adalékok a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása történetéhez*. (társszerző Szilágyi Istvánnal és Vaszary Kolossal) Budapest, 1877; *Zsinati teendőink mi volt, rendszere és egymásutánja törvénytervvel*. Budapest, 1878; *Igénytelen vélemény a magyar prot. egyháztörténelem jövője ügyében*. Budapest, 1879; *Egyháztörténelmi irodalmunk ügyéhez*. Budapest, 1880; *Ünnepi és közönséges (temetési és alkalmi) egyházi beszédek I–VII. füzet 1889–1890*. (kiad. fia, Révész Kálmán); *Révész Imre munkái a pátenz korából (1859–1860)*. (kiad. fia, Révész Kálmán) Budapest, 1890 és *Révész Imre 1853. évi helységnevelőgyűjteménye*. (bev. É. Kiss Sándor) Budapest, 1981.

Felhasznált irodalom

Révész Kálmán: Révész Imre és művei időrendi sorozatban. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1881; Ballagi Aladár: *Emlékbeszéd Révész Imre levelező tag felett*. Budapest, 1882; *Révész Imre élete*. (szerk. ifj. Révész Imre). Debrecen, 1926; S. Szabó József: *Révész Imre emlékezete*. Budapest, 1926; Nagy Miklós: *Sayous Ede t. tag emlékezete*. Budapest, 1931; Harsányi András: *Az idősebbik Révész Imre*. Budapest, 1942; Ladányi Sándor: Száz éve halt meg id. Révész Imre. *Theológiai Szemle* 1881; Csohány János: Révész Imre, az abszolútizmus kori ellenállás élharcosa. *Theológiai Szemle* 1884; Csohány János: Kálvin halálának három évszázados emlékünnepe és az első magyar Kálvin-életrajz. *Theológiai Szemle* 1992; és Kovács Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság. A debreceni újorthodoxia vitája a liberális teológiával*. Budapest, 2010.